

پیشنادهایی در خصوص شیوه‌نامه‌های پژوهشی دانشگاه‌ها

وحید احسانی

همان‌طور که در یادداشت‌های قبل توضیح داده‌بودم، چندین ماه پیش، معاون اسبق پژوهشی دانشگاه رازی با توجه به وظایف متعدد و متنوع معاون و مدیرکل پژوهشی که فرصت چندانی برایشان باقی نمی‌گذارد و همچنین، مطالعات و آثارم در زمینه‌های «ارزیابی پژوهش»، «سیاست‌گذاری علم و پژوهش»، «شاخص‌های علم سنجی» و «پایگاه‌های استنادی»، از نگارنده خواست که در به‌روزرسانی شیوه‌نامه پژوهانه دانشگاه، با معاونت مذکور همکاری کنم. اخیراً این کار، پس از مطالعات فراوان (شامل مطالعه نظام‌های رتبه‌بندی دانشگاه‌ها که به امید خدا نتایج آن را در قالب دو مقاله علمی [۱] منتشر خواهم کرد) و برگزاری حدود ۲۰ جلسه با متخصصان موضوعی (از داخل و خارج از دانشگاه)، پایان پذیرفت و شیوه‌نامه پژوهانه پیشنهادی را به معاونت پژوهشی دانشگاه تحویل دادم. چنانچه این شیوه‌نامه تصویب شود از طریق سایت دانشگاه در دسترس عموم قرار خواهد گرفت، در غیراینصورت (چنانچه تغییرات زیادی بر روی آن اعمال شود)، خودم حاصل تلاش چند ماهه‌ام را منتشر خواهم کرد، شاید در آن برای برخی دانشگاه‌های دیگر نکات مفیدی پیدا شود. در نوشته‌های پیشین، برخی چالش‌ها و مسائلی که به ذهنم می‌رسید را توضیح دادم [۲]. از آنجا که چند ماه با این مسئله درگیر بوده و بر روی آن مطالعه و تأمل کرده‌ام، درباره شیوه‌نامه‌های پژوهشی دانشگاهی نکات و پیشنهادهایی به نظرم می‌رسد (قابل استفاده در تمام دانشگاه‌های کشور) که فکر می‌کنم شاید بد نباشد با سایر علاقه‌مندان و ذینفعان نیز در میان بگذارم:

۱- محور قرار دادن شیوه‌نامه «ارزیابی فعالیت‌های پژوهشی» که تمام فعالیت‌های پژوهشی اعضای هیأت علمی را بدون محدودیت امتیازدهی کند، و پیوند دادن سایر شیوه‌نامه‌های پژوهشی (پژوهانه، ترفیع سالیانه، پایه تشویقی و پژوهشگر برتر) به شیوه‌نامه «ارزیابی فعالیت‌های پژوهشی» به صورتی که تنها شیوه‌نامه نیازمند بازنگری و به‌روزرسانی در آینده، همان شیوه‌نامه ارزیابی فعالیت‌های پژوهشی باشد. به عنوان مثال، چنانچه شیوه‌نامه «پایه تشویقی» این‌گونه اصلاح شود که «به X درصد از اعضای هیأت علمی‌ایی که بر اساس شیوه‌نامه امتیازدهی به فعالیت‌های پژوهشی بیشترین امتیاز را کسب کرده‌باشند، پایه تشویقی اعطا می‌شود» یا «به اعضای هیأت علمی‌ایی که بر اساس شیوه‌نامه امتیازدهی به فعالیت‌های پژوهشی امتیازی بیشتر از Y کسب کرده‌باشند، پایه تشویقی اعطاء می‌شود»، با به‌روزرسانی شیوه‌نامه امتیازدهی به فعالیت‌های پژوهشی (مثلاً جهت لحاظ کردن شاخص‌های علم‌سنجی جدیدی که هر ساله رواج می‌یابند)، شیوه‌نامه اعطای پایه تشویقی نیز خودبه‌خود به‌روزرسانی خواهد شد. با این کار، در بلندمدت، وقت و انرژی زیادی صرفه‌جویی می‌گردد.

۲- سوخت نشدن هیچ یک از فعالیت‌های امتیازدهی شده اعضای هیأت علمی در شیوه‌نامه‌های تشویق پژوهش، بدین صورت که تمامی فعالیت‌های پژوهشی اعضای هیأت علمی، بدون هیچ گونه سقف یا محدودیت، از طریق شیوه‌نامه «امتیازدهی به فعالیت‌های پژوهشی دانشگاه» امتیازدهی شده و در صندوقی فرضی ذخیره شوند. هر عضو هیأت علمی در هر دوره پرداخت پژوهانه، اعتبار برخی فعالیت‌های خود را بدون سقف (مانند مقاله‌های وب‌آوساینس) و اعتبار سایر فعالیت‌ها را تا سقف نسبت مشخصی از فعالیت‌های مهم‌تر (فعالیت‌های پژوهشی امتیازآور برای دانشگاه) دریافت کنند. فعالیت‌های مازاد بر سقف تعیین شده، در پرونده آثار امتیازدهی شده عضو هیأت علمی باقی مانده (تا تاریخ بازنشستگی) و عضو هیأت علمی بتواند در سال‌های

آتی، با رعایت سقف‌های مربوطه، پژوهانه آنها را دریافت کند (در تمامی بندها/ردیف‌ها، پژوهانه آثاری که در نمایه‌های استنادی بین‌المللی نمایه شده‌اند، بدون لحاظ کردن محدودیت سقف پرداخت شوند). یکی از فواید جانبی این کار، ثبت کامل تمام فعالیت‌های پژوهشی اعضای هیأت علمی در سامانه پژوهشی دانشگاه (گلستان یا غیره) و فراهم آمدن آمار کامل مربوطه خواهد بود. در حال حاضر، اعضای هیأت علمی برای ثبت فعالیت‌های مازاد بر سقف تعیین شده انگیزه‌ای ندارند و لذا به عنوان مثال، آمارهای دریافتی از سامانه گلستان در خصوص «تعداد مقاله‌های همایشی» کامل نیست. به عبارت دیگر، دانشگاه به جز در مورد فعالیت‌های پژوهشی‌ایی که در پایگاه‌های بین‌المللی ثبت می‌شوند (مانند مقاله‌های ثبت شده در وب‌آوساینس)، هیچ آمار کاملی از مجموعه فعالیت‌های پژوهشی‌ایی که توسط اعضای هیأت علمی به نامش ثبت می‌شوند در دست ندارد، و فرم‌های خوداظهاری مربوط به نظام‌های رتبه‌بندی (شامل نظام رتبه‌بندی آی‌اس‌سی) را نیز بر اساس همان اطلاعات ناقص تکمیل می‌کند. یکی از فواید دیگر تدوین شیوه‌نامه «ارزیابی فعالیت‌های پژوهشی»، فراهم آمدن امکان رعایت کردن فلسفه وجودی شیوه‌نامه‌های مختلف پژوهشی است که در بند بعدی توضیح داده شده است.

۳- رعایت کردن فلسفه وجودی هر شیوه‌نامه: متأسفانه، به مرور زمان، شیوه‌نامه‌های پژوهشی دانشگاه از فلسفه وجودی خود فاصله گرفته‌اند. درست است که یکی از کارکردهای اصلی و مشترک تمامی این شیوه‌نامه‌ها «تشویق پژوهشگران موفق و فعال» است، اما این دلیل نمی‌شود که شیوه‌نامه‌ها از فلسفه وجودی خود فاصله بگیرند. به عنوان مثال، تشویق کسانی که از طریق «گرفتن طرح‌های پژوهشی خارج از دانشگاه» به بهبود ارتباط دانشگاه با صنعت و جامعه و جذب اعتبار برای دانشگاه کمک می‌کنند کاملاً منطقی است، اما «ارائه پژوهانه به طرح پژوهشی به هیچ وجه منطقی نیست»، طرح پژوهشی تمام هزینه‌هایش را در پیشنهاد اولیه تعیین و دریافت کرده است. برای تشویق طرح‌های پژوهشی، دانشگاه می‌تواند حق بالاسری خود را کم کند یا در «شیوه‌نامه امتیازدهی به فعالیت‌های پژوهشی» - که مبنای اعطای پایه سالیانه، پایه تشویقی، انتخاب پژوهشگر برتر و غیره خواهد بود- برای آن امتیاز بالایی قائل شود اما اعطای پژوهانه به طرح پژوهشی به معنای فاصله گرفتن شیوه‌نامه پژوهانه از فلسفه وجودی‌اش است. همچنین، در خصوص پژوهشگران برتر که پژوهانه فعالیت‌های خود را مورد به مورد دریافت می‌کنند. در این خصوص، موارد متعددی هم قابل بحث است که در اینجا مجال آن نیست.

۴- تحقق کیفیت-مداری (در اینجا منظور در حد همان شاخص‌های استنادی است) که مستلزم افزایش بازه امتیازدهی به هر نوع فعالیت پژوهشی است. لحاظ کردن کیفیت انواع فعالیت‌های پژوهشی مستلزم آن است که با گسترده کردن بازه امتیازدهی، این امکان فراهم شود که به عنوان مثال، به یک مقاله بسیار ارزشمند (بر اساس شاخص‌های علم‌سنجی)، چندین برابر یک مقاله ضعیف امتیاز داده شود. بدیهی است افزایش جمع کل امتیازها مشکلی ایجاد نخواهد کرد چرا که نهایتاً ضریب K (جهت تبدیل امتیاز به اعتبار ریالی) از طریق تقسیم کردن اعتبارات مربوطه بر جمع کل امتیازها محاسبه و اعمال خواهد شد.

۵- لحاظ کردن تفاوت رشته‌های موضوعی مختلف: متأسفانه، تا کنون شیوه‌نامه‌های پژوهشی برخی دانشگاه‌ها (از جمله دانشگاه رازی) به گونه‌ای بوده‌اند که گویا در آنها فقط یک رشته تدریس می‌شود! با اینکه فعالیت‌های پژوهشی اعضای هیأت علمی رشته‌های مختلف را نمی‌توان با یک الگوریتم یکسان ارزیابی و امتیازدهی کرد. برخی دیگر از دانشگاه‌های کشور نیز، از چندین سال پیش، تلاش کرده‌اند با استفاده از روش‌های گوناگونی، ماهیت متفاوت رشته‌های مختلف را لحاظ کنند. در شیوه‌نامه

پژوهانه پیشنهادی جدید دانشگاه رازی تلاش شده این تفاوت از دو زاویه و در دو مرحله دیده شود: ۱- امتیازدهی به برون‌دادهای رشته‌های مختلف بر اساس نرم متفاوت تولید برون‌داد در آنها در سطح جهانی در شیوه‌نامه ارزیابی فعالیت‌های پژوهشی (مثلاً ضریب افزایشی برای مقاله‌های رشته فلسفه در برابر مقاله‌های رشته شیمی) و ۲- تبدیل امتیاز به اعتبار پژوهشی بر اساس تفاوت رشته‌های مختلف از حیث هزینه‌بر بودن فعالیت‌های پژوهشی آنها در شیوه‌نامه پژوهانه (مثلاً ضریب کاهش برای رشته فلسفه در برابر رشته شیمی).

۶- در مورد شیوه‌نامه‌های پژوهشی تشویقی (پایه تشویقی و انتخاب پژوهشگر برتر)، صرفاً امتیاز فعالیت‌هایی لحاظ شود که حداقل مثلاً ۷۰٪ سقف امتیازی قابل اکتساب از ردیف مربوطه را کسب کرده باشند. با این کار، امتیاز فعالیت‌های با کیفیت پایین (ولو تعدادشان زیاد باشد) در خروجی این شیوه‌نامه‌ها تأثیرگذار نخواهد بود.

۷- حتی المقدور، آسان‌سازی روال اداری مربوط به شیوه‌نامه‌های مختلف پژوهشی و به‌ویژه پرداخت پژوهانه بدون نیاز به ارائه فاکتور (به جز در خصوص خرید تجهیزات آزمایشگاهی برای دانشگاه) یا لاقط تسهیل مقررات تسویه پژوهانه. متأسفانه، گوشه و کنار جامعه ما (شامل دانشگاه‌ها) پُر شده است از قوانین و مقرراتی که همه می‌دانند هیچ کس به آنها عمل نکرده بلکه همگی ظاهرسازی می‌کنند. درخواست فاکتور از اعضای هیأت علمی برای تسویه پژوهانه یکی از این موارد است که هم حسابداران واحد مالی، هم اعضای هیأت علمی و هم مسئولان دانشگاه و وزارتخانه می‌دانند که اکثریت قریب به اتفاق فاکتورها ساختگی و برای حفظ ظاهر است. البته، این به معنای متقلب بودن اعضای هیأت علمی نیست؛ مشکل ناشی از دست‌وپاگیر بودن مقررات و عدم وجود شرایط مناسب برای اجرایی شدن آنهاست. شایسته است دانشگاه‌ها در «آئین‌نامه زدایی» [۳] پیش‌قدم شده و به‌ویژه از مقررات دست‌وپاگیری شروع کنند که همه می‌دانیم صرفاً کارکرد نمایشی و ظاهرسازی دارند.

۸- امتیاز قائل شدن برای شاخص‌هایی مانند «تعداد استناد»، «شاخص اچ» و امثال آنها بسیار آفت‌زا بوده و انحراف بیش از پیش نظام آموزش عالی را به دنبال خواهد داشت. استفاده از چنین شاخص‌هایی احتمالاً به شکل‌گیری تیم‌های استنادی (که اعضای آنها به شکل صوری و تشریفاتی به آثار یکدیگر ارجاع می‌دهند) انجامیده و همان‌طور که امتیاز دادن به مقاله، «خیل کثیری از مقاله‌های آبکی» و «رونق گرفتن بازار خرید و فروش مقاله» را موجب شد، امتیاز دادن به استناد نیز به «سیل استنادهای صوری» و رونق گرفتن بازار مربوطه خواهد انجامید.

زیرنویس‌ها:

[۱] احتمالاً با عنوان‌های: ۱- «تأثیرگذارترین شاخص‌ها در تعیین رتبه دانشگاه‌های ایران در نظام‌های رتبه‌بندی دانشگاه‌ها» و ۲- «مواجهه مناسب با نظام‌های رتبه‌بندی دانشگاهی»

[۲] ۱- «مخمصه قرار گرفتن در یک شغل مرتبط!» (<https://telegram.me/dobarehdaneshgah/416>)، ۲- «نامه‌ای به مسئولان دانشگاه رازی» (<https://telegram.me/dobarehdaneshgah/437>) و ۳- «چند اتفاق خوب در دانشگاه رازی» (<https://telegram.me/dobarehdaneshgah/444>).

[۳] اشاره به مقاله دکتر مسعود آری‌نژاد با عنوان «آئین زدایی» (<https://telegram.me/dobarehdaneshgah/500>)